

A LEGÚJABB MAGYARORSZÁGI ÁSATÁSOK

SAJÁTOS történetpszichológiai tünet, hogy a múlt emlékei iránti érdeklődés különösen az emberiség nagy átformáló korszakaiban, a nagy reformkorszakokban, új idők rohanó áradatában ébred fel. Így volt ez a reneszánszban, amely az új európai kultúrát megteremtette, amely ha nem is támasztotta fel az antik kultúrát és művészetet, mert hiszen az állandóan élt és hatott Itália klasszikus földjén, de új tanulságokat vont le, új ihleteket merített belőle. A reneszánsz új magyarázatát adta az antik világnak, amely sokféle, annyi, ahányfélekép látjuk. Jellemző, hogy Róma első régészeti felügyelője a reneszánsz egyik legnagyobb mestere, Rafael volt, akit a római Pantheonban antik szarkofágban temettek el.

Franciaország a XIX. században nemcsak sok új gondolatot, hanem Európaszerte kisugárzó új művészetet is adott s ugyanakkor támadt föl benne a nemzeti műemlékek iránti lelkes érdeklődés, ami a műemlékek helyreállításában is kifejezésre jutott, bár ennek a kornak restauráló módszere ma már elavult, túlhaladott, mert a modern műemlékrestaurálás a maradványok megőrzésére, biztosítására, nem pedig képzeleti kiegészítésére törekszik. Ezt ma kövekkal végzett történelemhamisításnak tekintjük. Magyarországon a múlt század első felében, a nagy reformkorszak indította meg a műemlékek tanulmányozását s ebbe kapcsolódik Pulszky, Ipolyi és Henszlmann korszakos működése, ekkor végzik az első ásatásokat és jelennek meg a század közepén az első műemléki kiadványok. Henszlmann Imre a forradalom előtt két évvel, 1846-ban sürget első ízben törvényt a műemlékek védelmére.

A mai kor legnagyobb újjáformálója és újíto egyénisége, Mussolini, az antik világ őszinte csodálója. Az ásatásokat és műemléki helyreállításokat nemzetépítő programjába illesztette. A régi Rómának sok hatalmas emlékét hozta fölszínre s ezek érdekében egész újabb városrészeket romboltatott le. Néhány év alatt átalakította a modern Róma képét az ókorinak feltámasztásával. A mi viszonyainkhoz képest hallatlan összegeket áldoz erre a célra.

Nálunk sem véletlen, hogy a műemlékek iránti érdeklődés ma, az ország újjászervezésének, a jövőért folytatott nehéz küzdelemnek éveiben lángolt fel. A műemléki munka új erővel indult meg, több mint félszázados érzéketlenség után, amely idő alatt a nemzeti emlékeknek, a régi magyar művészetnek még a tudata is már-már veszen-

dőbe ment. Ma újra tudjuk, érezzük és átérezzük, akárcsak száz éve a nagy magyar reformkorszakban, hogy a jövő építéséhez a múlt köveire is szükség van, ezek szolgáltatják a szilárd alapzatot.

A műemlékek és a műemléki feltárások, ásatások, helyreállítások nemcsak a régészt érdeklik. Országos ügy, amelyet védelmébe vesz az állam és fel kell, hogy karoljon a társadalom. A régész szűkebb szemszögéből szélesebb távlatokba nézve, a műemlékek ügye nemzetpolitikai jelentőségre emelkedik. Semmi sem alkalmasabb a történeti érzék, a nemzeti öntudat és önbizalom ébrentartására és megedzésére, mint a múlt maradványai, emlékei és emlékeztetői. A műemlékek szemlélete nemcsak a szemet gyönyörködteti, a lelket nemesíti, hanem múltunk nagyságát is tanúsítja. Nincs az a történelmi munka, amely a műemlékeknél közvetlenebbül, megkapóbban és hitelesebben tudná a múltat felidézni, magyarázni és méltatni. Történeti és művészeti emlékeink a nemzet legjobb tanítómesterei. Mint eleven illusztrációkkal kísért könyvből olvashatjuk le róluk történelmünk eseményeit, korszakait, műveltségünk és művészetünk nemzeti vonásait és nemzetközi kapcsolatait.

A műemlékügy másik fontos nemzeti missziója s külföldi tekintélyünk fenntartásának különösen mai küzdelmes idejében az, hogy bemutassa a külföld előtt régi műveltségünk magas színvonalát és mai kulturális munkánk erőfeszítését. Európaszerte nagy gondot fordítanak ma a műemlékek védelmére, amiben mi sem maradhatunk el, ha nem akarjuk kulturális pozíciónkat veszélyeztetni s kiszakadni az európai közösségből. Mint korszerű tényezőről, sőt gazdasági faktorról, a műemlékek s különösen az új feltárások idegenforgalmi jelentőségéről sem szabad megfélekedni. Mussolini, akit a modern alkotó ember annyiszor állít például s akire mi magyarok mindig különös melegséggel gondolunk, rájött arra, hogy a műemléki restaurálás és ásatás a leggyümölcsözőbb közmunka. Gazdasági és pénzügyi szervezeteinkben nekünk is helyet kell juttatnunk a műemlékvédelemnek, mint ahogy már eddig is a vidéken több helyütt sikerrel kapcsoltuk azt az ínségmunkába.

Fokozott kötelességünk a műemlékek gondozása és felkutatása ebben a csonka országban különösen ma, amidőn azon kincsek közé, amelyeket Trianon elszakított tőlünk, legkiválóbb műemlékeink is beletartoznak. Műemlékekben épp a Felvidék és Erdély volt a leggazdagabb. Ma eszmélünk igazán csak a veszteségre, amikor már idegen kézre kerültek. Annál inkább becsület, a nemzeti becsület ügye megmaradt műemlékeink védelme. Csonka-Magyarország műemlékekben még ma is elég gazdag ahhoz, hogy régi műveltségünk rangját igazolják. A nagy magyar pernek egyik fontos érve ez. A hatalmas románkori pécsi dóm, a szép lébényi templom, a jáki apátság templom, a magyar építészetnek ez az egyéni remeke, a stílus-tiszta bélapátfalvi cisztercita monostor, a csonkaságában is megkapó zsámbéki rom, a budavári Mátyás-templom, a Dunántúl pompás barokk templomainak egész sorozata, a neoklasszikus esztergomi bazilika és annyi más stílustársa Egerben, Vácott, Cegléden, Debrecenben, hogy csak a legismertebbeket és legkiválóbbakat említsük, ezen

a maradék földön áll és tanúskodik. Ha elvesztettük is Dáciát, a római birodalomnak másik nagy provinciája, Pannónia ma is a mi földünk, s nagyszerű ősi kultúrája nemzeti műveltségünknek mélyen rétegezett alapja, aminek tudata ma is él és munkál bennünk. S e föld áldott méhéből múltunknak még újabb és újabb maradványai, művészeti emlékei kerülnek napfényre. Bárhol vágjuk belé az ásót, kultúra és művészet, falak, faragványok, freskók és egyéb kincsek, leletek buggyannak elő. Magyarország földje ma is nemcsak kitűnő búzát, hanem ősi kultúrát is termel. Azt akarjuk, hogy Magyarország földje ne csak búzájáról és boráról, hanem régi és a régihez méltó új kultúrájáról is nevezetes legyen.

EZEK A MAGASABB szempontok irányítják a Műemlékek Országos Bizottságát a múltnak feltárása által jövőt építő munkájában. Programját nem a véletlen, hanem átgondolt, rendszeresen kidolgozott és keresztülvitt célkitűzés szabja meg. Törekvéseit ebben az évben különösen gazdag eredmények jutalmazták. A munkálatokat széles vonalon indította meg az ókori maradványoktól kezdve a multszázadi emlékekig. Albizottságot alakított a római emlékszerű ásatások végzésére s különösen a római birodalom határerődéinek feltárására, hogy belekapcsolódjunk a nemzetközi limes-kutatásba. Régi tartozása ez a magyar régészetnek, mind a hazai kultúrával, mind pedig a nemzetközi tudománnyal és a római gondolattal szemben.

A régi Róma nemcsak nagyszerű műemlékeket alkotott, hanem azok védelméről is gondoskodott. A modern műemlékvédelem alapjait a római császárság rakta le. Lényegesen különbözött s főként jobbat azóta sem tudott a műemléki törvénykezés létrehozni. Az első ilyen rendeleteket Vespasianus és Hadrianus adta ki és látta el a megromgált vagy eredeti helyéről engedély nélkül eltávolított műemlékek és művészi alkotások, díszítmények, falképek, szobrok elkobzásának büntető szankciójával. Hathatósabb szankciót azóta sem tudtak találni. Az ókori Róma létesítette az első műemléki hivatalt. *Comes ramentium rerum* volt a műemléki főfelügyelő neve. A római jog tökéletes kiépítése a műemléki ügyet is magában foglalta, aminek alapja *a tus utendi atque ins abutendi* volt. Szigorú építkezési előírásokat tettek. Az épületek helyreállítása kötelezettség volt, s lebontani is csak engedéllyel lehetett. A római közfelfogást fejezte ki Cicero, amidőn a művészetek, elhanyagolását az erkölcsi süllyedés velejárójának tekintette. A keresztény kultúra emelkedett gondolkodását mutatja, hogy az első keresztény császárok erőteljesen védték a pogány művészet emlékeit, a pogány kultusz kihamvadt helyeit a helytelenül felfogott keresztény hitvédelem rombolásaival szemben. A kereszténységet államvallássá emelő Nagy Konstantin a IV. században Összeíratta Róma XIV kerületének, jórészt pogány eredetű műemlékeit. 423 templom és sanctuarium, 22 lovasszobor, 80 arany és 77 elefántcsont közsobor, 1352 kút díszítette ekkor Rómát művészeti téren is tette a világ fővárosává. Ez volt az első műemléki lajstrom. Nem egy mai állam marad el szégyenkezve mögötte, mert máig sem bír ilyen lajstrommal. A pápai állam, a művészettörténet legnagyobb mecénása

folytatta az ókori Róma műemlékvédelmi hagyományait. Szigorú intézkedéseket tett, kiviteli tilalmat állított fel s kiásta azokat a műemlékeket, amelyeket a barbárok ledöntöttek és eltemettek. Akadt azonban olyan itáliai barbár fejedelem, Teodorik, aki maga is védelmébe vette az ókori római régiségeket s munkatársa, Cassiodorus útján tett szankciókkal bíró intézkedéseket. Az avignoni fogság korában a néptribunok demagóg uralma többet pusztított, mint a barbár betörések. S a demagógiának ez a sötét szövetsége a rombolással, megismétlődött a francia forradalom idején, amely több műemléket tett tönkre, mint az idő vagy a háborúk, s amelynek csak a következő század helytelen restaurálásaiiban akadt vetélytársa. Petrarca, XII. Benedekhez és V. Orbánhoz intézett leveleiben a pápák Avignonból való visszatérése mellett azzal is érvelt, hogy távollétükben elpusztulnak Róma régi műemlékei. A nagy reneszánsz pápák az élő művészet mellett a régít is pártfogásban részesítették. A XVI. század első felében indult meg a katakombák, a földalatti Róma feltárása, az ókeresztény művészet felfedezése. Ezt a munkát a Vatikán a legmodernebb tudományos eszközökkel ma is folytatja. A pápai állam attól kezdve, hogy X. Leó Rafaelt nevezte ki Róma régészeti felügyelőjévé, mindig meg tudta találni a megfelelő embert Róma szépségeinek megőrzésére. Sokat tettek e téren a XVIII. század végének és a következő század elejének pápái, XIV. Benedek, VI. Pius és VII. Pius, aki 1802-ben Canovára ruházta az egykor Rafaeltől viselt tisztséget, 1820 április 7-én pedig Páccá kardinális útján az első modern műemlékvédelmi rendeletet adta ki. A lex Paccát átvette a harmadik Itália is, mígnem 1902-ben és 1909-ben újabb törvényekkel rendezte a műemlékek és műkincsek ügyét. A lex Paccát vette mintául a többi állam is. A műemlékvédelem közel kétezeréves történetében, Vespasianustól VII. Piusig és a Ravá-féle műemléki törvényig, az Örök Város megtartotta irányító szerepét.

PANNÓNIA MŰVÉSZETI ÖRÖKSÉGE azt a kötelességet rója ránk, hogy kövessük Róma műemlékvédelmi példáját. A Műemlékek Országos Bizottsága a lefolyt évben iktatta először munkaprogramjába a pannonai maradványok feltárását, fiatal archaeológus gárdánk két kitűnő képviselőjének, Nagy Lajosnak és Paulovics Istvánnak közreműködésével, akik a magyarországi limes egy-egy fontos szakaszát tárták fel. Nagy Lajos az aquincumi zónában a budakalászi, derapataki és bivalyost római őrtornyokat és a szentendrei római tábornokot ásta ki. Sikertült megállapítania a tábori épületek idejét Commodus korától, 185-től kezdve 377-ig, mikor a limes védelmében gyökeres változás állott be s megindult a felbomlás folyamata. Paulovics István Vác és Nógrádverőce közt végzett nagyjelentőségű ásatásokat. A limesnek ezen a szakaszán, a Duna partján eddig nem ismert alaprajzú római erőd került elő, s a fontos építményt a Műemléki Bizottság már helyre is állította. Az oldaltornyokkal ellátott, közel három méteres falakkal bíró erőd a római birodalom határán, a Duna északi partján, barbár területen feküdt és a birodalom határának védelmén kívül, a leletek tanúsága szerint, a barbárokkal való csere-

kereskedelem árubeváltó helyéül is szolgált. Előkerültek a túlsó római partra vezető s Kr. u. 375-ben vert híd tölgyfa-cölöpei is. A szőnyi, egykor brigetioi tábor körül megtalálták a légió tégláégető kemencéit. Sokszáz bélyeges téglá került felszínre s ezek alapján sikerült a római téglagyárak több évszázados fázisait kimutatni.

A Műemlékek Orsz. Bizottsága feladatul tűzte ki továbbá az ókeresztény kor emlékeinek kiásását és feldolgozását s annak emlékszerű igazolását, hogy a hazánk földjén már a római korban meggyökeresedett keresztény kultúra és művészet folytonosan élt a III. századtól kezdve egészen a magyarok bejöveteléig, hogy szóval a magyarság ide keresztény kultúráról megművelt földre jött, amelyet méltó örökösként vett át és fejlesztett tovább a keresztény magyar királyság. A fehérmegyei Fövenypusztán, a római Herculia területén a Kr. u. IV. században épült nagyszabású ókeresztény bazilika alapfalait ástuk ki. Ezt a bazilikát abban az időben emelték, amidőn az első keresztény templomok épültek, ami újabb bizonyítéka, hogy a Dunántúl egyik őshelye a keresztény művészetnek és műveltségnek. A pécsi, óbudai, a zalamegyei kisdíópusztai ókeresztény temetői kápolnák, a balatonmenti fenéki és kékkúti bazilikák mellé, mint a hazánkban eddig napfényre került legnagyobb ókeresztény templom méltán sorakozik a fövenypusztai bazilika, amely nemzetközileg is rendkívüli fontossággal bír s újabb nevezetes dokumentuma a magyar föld ősi keresztény kultúrájának.

Programmba illesztettük a középkori nagy székesegyházak, szerzetesi templomok és várak feltárását s a modern restaurálási elveknek megfelelő helyreállítását. Tovább folyt a XII. században román stílusban épült s a XIV. században hatalmas késő gótikus szentélyvel bővült régi egri székesegyház feltárása. A düledező zsámbéki templom romjain biztosító munkákat végeztünk, hogy a még megmaradt részeket megóvjuk a további pusztulástól. A XIII. század közepén átmeneti stílusban épült templom eredetileg a premonstreiké volt, majd az egyetlen magyar eredetű szerzetes rend, a pálosok birtokába került, akik a törökök benyomulásáig bírták. Rongáltsága és csonkassága ellenére ez az egyik leghatalmasabb és legmegkapóbb hatású középkori magyar templomrom. A helyreállítások folyamán az egyik térséget kápolnává fogjuk átalakítani a zarándokok számára s hangulatos, áhítatos ligetté varázsoljuk a templomnak hepe-hupás, méltatlan környezetét. A templom mellett kiástuk az egykori kolostor alapfalait s előkerültek a gótikus keresztfolyosó szépen faragott sarokkövei. Megtisztítottuk a stílszerűtlen későbbi vakolattól a XIII. században, a Bükk festői környezetében épült belpátfalvai cisztercita templomot. Régi szépségében tűnt elő az olaszos módra rózsaszín és sötét szürke faragott kövekből rakott eredeti falazat. A templom Magyarországon a legtisztább példája az egyszerű és puritán, torony nélküli cisztercita építkezésnek, amint azt a rendalapító Szent Bernát előírta.

A várak közül Visegrádon folytattuk az évtizedek óta folyó munkálatokat s kis múzeumot létesítettünk az ásások folyamán nagy számban előkerülő régészeti emlékek bemutatására. A díósgyőri vár-

ban nagyobb szabású ásatásokat kezdtünk. Ez az egykor pompás magyar lovagvár is megérdemli a helyreállítást. Régebbi alapokon Nagy Lajos építtette a XIV. században, négy sarkán hatalmas toronyokkal. Építője Ambrus mester volt. Nagy Lajos az év egy részét itt töltötte s kedvenc tartózkodóhelye volt Zsigmondnak és Mátyás királynak is, aki tovább építkezett rajta s korának egyik legkiválóbb kőfaragóját, Kassai Istvánt is foglalkoztatta itt. Neki tulajdonítjuk az északkeleti torony melletti helyiségnek rendkívül ötletes, finom csillagboltozatát, a kassai építő- és kőfaragóműhelynek valódi remekét. A várat a törökök feldúlták és azután is viszontagságos sorsa volt, hol a magyar királyok, hol meg az erdélyi fejedelmek bírták. Az országgyűlés többször elhatározta rendbehozatalát, azonban erre eddig nem került sor. E nyáron kiástuk a vár földszinti termeinek egy részét s ott többek közt egy hatalmas gótikus teremnek ívezetbe átmenő pillére került elő. Biztosító munkálatokat végeztünk és vettünk tervbe, mert a vár olyan állapotban van, hogy falai minden percben leszakadhatnak. A múlt század első feléből származó s a miskolci múzeumban őrzött festmény szerint száz éve még meglehetősen épben állott, azóta a környékbeli lakosság széthordta köveit s házainak építésére használta fel. Ugyanaz történt évtizedeken át Zsámbékon és történik sajnos ma is nem egy helyen.

A LEGNAGYOBB HORDEREJŰ ásatásokat a Műemlékek Országos Bizottsága az esztergomi várhegyen folytatta. Július közepén fogtunk a munkához, amelyet Lux Kálmánnak, a kitűnő restaurátornak és építész-tanárnak műszaki irányítása mellett a helyszínen Lépőid Antal, a tudós esztergomi prelátus-kanonok vezetett. Az esztergomi ásatások néhány rövid hónap alatt olyan leleteket hoztak felszínre, amilyenek évtizedek óta nem kerültek elő Magyarországon. A külföld figyelmét is rá fogják terelni a régi magyar művészetre, amelynek nem egy fejezetét újra kell majd írni az előkerült emlékek alapján. Az ásatások az esztergomi várhegyen állott árpádkori királyi palota több helyiségének és a csudálatosan szép királyi kápolnának napfényre hozatalát eredményezték már eddig is, pedig a munkának mintegy kétharmada még hátra van.

Írott forrásokból tudjuk, hogy az Árpádok lakóhelye Géza fejedelemtől a XIII. század közepéig az esztergomi várhegyen volt. IV. Béla 1256 december 17-én kelt okleveléből kitűnik, hogy a királyi palota a várhegy déli felében sziklán épült és a déli várfoktól az északi részen álló érseki palotához haladt, tehát mintegy 170 méter hosszúságban terült el. Az okleveleken kívül a jelenlegi ásatások is bizonyítják, hogy az első magyar királyok első székvárosa és lakóhelye Esztergom volt, Székesfehérvár inkább a királyok temetkezéséül szolgált, mint Saint Denis Franciaországban vagy a speyeri székesegyház Németországban. Imre király uralkodásának második évében a palota még nem volt teljesen kész, újjáépítését III. Béla kezdte és ő építtette a királyi várkápolnát is. 1249-ben IV. Béla az érsekkel palotát cserélt, 1256-ban pedig az egész várost az érseknek adományozta. Ekkor szűnik meg Esztergom királyi székváros lenni.

Az árpádkori királyi palotának a mostani ásatásokig csak egy helyisége volt ismeretes, az ú. n. Szent István-kápolna, amelyet Simor János hercegprímás 1874-ben új belső díszítéssel látott el és kápolnává alakított át. Sikerült feltárni a palota ezen helyiségéhez csatlakozó és a dunai várfallal párhuzamosan a bazilika felé húzódó több nagy helyiséget, amelyek alapépítménye tényleg a XI. századból származik. Megállapítottuk azonban azt is, hogy a Szent István-kápolnának nevezett termet a XII. század második felében, díszes kiképzésben III. Béla építtette. A faragott kövekből épült királyi palota emeletes volt.

A bazilikától nem messze, mélyebb rétegben került elő a királyi palotával egybeépített, s III. Béla idejében emelt remekművű várkápolna, amely Szent Vid vértanú nevét viselte. Vörös márványból faragott lépcsőn jutunk le a kápolnához. Kváder kövekből emelt egész homlokzata szélességében teljesen épen, magasságban pedig a kapu fölötti négy méter átmérőjű hatalmas kőróza közepéig maradt meg. A remek kapuzatot, részben klasszicizáló oszlopfőekkel ellátott s törzsükön díszesen faragott 2—2 oszlop zárja le kétoldalt és föléje többszörös félkörű ívezet hajlik. Timpanonját a trónoló Máriát a kis Jézussal ábrázoló freskó díszíti. A kapuzat a klasszikus hagyományokat magába szívó délfrancia román építészet hatását tükrözi, ami érthető is, tekintve, hogy III. Bélának mindkét neje francia származású volt. A kápolna belseje nem nagy, hiszen a királyi család és a szűkebb udvartartás részére készült, méreteiben és arányaiban azonban rendkívül harmonikus. Hossza mintegy 12 méter, szélessége pedig ennek épp a fele. Rövid hajóból és félkörívben záródó szentélyből áll. Balra kisebb kápolna nyílik oltárral és falba mélyített trónszékkal. Szemközt hasonló kisebb helyiség csatlakozik, amely valószínűleg sekrestyéül szolgált, ahonnan a királyi palotába lehetett jutni. A kápolna belső falait két oldalt négy díszesen kiképzett oszlopos és íves, kettős ikerfülke tagolja. A műformák mind a homlokzaton, mind a kápolna belsejében világosan mutatnak a délfrancia eredetre s művészileg is, technikai kivitelben is a legjobb francia és olasz emlékekkel egy szinten állanak. Bizonyosra kell vennünk, hogy III. Béla király francia kőfaragókat hívott be, ezek azonban nem másoltak le valami hazájukbeli templomot, hanem eredeti alkotást hoztak létre s magyar mesterek segítségét is igénybevétték. Ezt a művészi együttműködést világosan mutatja be a baloldali fal ikerfülkéjének portrészzerű emberi fejet ábrázoló két oszlopféjezete, amely középkori szokás szerint a kőfaragók Önarcképét örökíti meg. Az egyik szoborportré stílusban és arc-típusban is francia, a francia mester önarcképe. A másik mokány, kemény, mongolos magyar fej, fölfelé pödört bajusszal; a magyar munkatárs önarcképe ez s technikai kivitelben nyersebb és primitívebb, mint a finomabbul kidolgozott francia fej. A kápolna belseje csupa szín és derű, a falakat és magukat a faragványokat is részben még az építés idejéből származó polychromia lepi el. Külön díszet kölcsönöznek az ikerfülkékben elhelyezett próféták és szibillák kitűnő karban fennmaradt mellképei, a firenzei Orcagna iskolájába tartozó, s Nardo di Cione-hoz közelálló olasz mesternek, talán a Nápolyban, az

Anjouk számára dolgozott Niccolo di Tommasónak művei. Bármely firenzei templomot, a Santa Crocet vagy a Santa Maria Novellát, akár az assisi San Francescot méltán díszíthetnék. Olasz levegőt, az olasz trecento művészetének friss derűjét sugározzák. Olasz freskó-törödékeket, bibliai ábrázolásokat találunk a felső zónában is, s kiváló XIV. századi olasz festő díszítette a Maiestas Domini ábrázolásával a beszakadt diadalívet. Törödékei a legjobb freskóképek, amiket a középkorban Magyarországon vagy Olaszországon kívül bárhol is festettek. Különösen bájos egy hozsannázó angyal feje, nemes és szép az áldó Üdvözítő mellképe s több apostol jellegzetes feje. Az oldalfalokról előkerült még az Angyali üdvözlőnek és Júdás csókjának freskótörödéke. Nagyjelentőségű leletek ezek, Olaszországon kívül a legkiválóbb trecento-falképek. Jelentékenyebbek a modenai Tamás nagyratartorc karlsteini képeinél, nemcsak azért, mert ha töredékesen is, a legjobb állapotban érintetlenül maradtak fenn, hanem azért is, mert az olasz középkori festészet legkiválóbb iskolájából származnak.

A kápolna homlokzatának déli végéhez csatlakozik a királyi palota fala, amelybe a kápolna kapuzatához hasonló díszkapu vezet. A királyi palota egyik közeli termének külső falában két azonos kiképzésű, egy nagyobb és egy közvetlenül mellette álló kisebb, az előzőeknél még díszesebb kapu nyílik. A régi esztergomi bazilikának, XVIII. századi festményről ismert díszkapuja, a szép *porta speciosa* arányaiban és formáiban igen közel áll a királyi palota e két utóbbi kapujához, amiből joggal következtethetjük, hogy a *porta speciosát* is III. Béla építette.

Ma még távolról sem nyerhetünk ugyan tiszta képet a várhegy építkezéseiről, úgylátszik azonban, hogy ezek három korszakra oszlanak. Az első s egyúttal legalsó zóna, a királyi palota legrégebb része, egyszerű, de szilárd, technikailag igen jó, faragott terméskőből emelt építmény Szent István korából származhat. A másodikat nagyobb részét III. Béla építtette királyokhoz méltó művészi kiképzésben, s ez az európai román kori művészet legjobb és stílusban legtisztább emlékeivel vetekszik. Francia mesterektől alapított magas színvonalú kőfaragóműhely működött ekkor, a XII. század második felében a királyi székvárosban s ebben magyar segédek is dolgoztak. Ez a műhely építette és díszítette a királyi palota nagy részét, a királyi kápolnát s dolgozott a bazilikán. Hatása nem maradhatott el a korabeli magyar művészetre. A harmadik építkezés már arra az időre esik, amidőn a dinasztia a palotát az érsekeknek adta át. Vitéz János, Estei Hippolit és Bakócz Tamás olasz reneszánsz stílu építkezéseinek maradványai az ásatások legutolsó napjaiban kerültek elő. Vitéz János építkezéseiről a források beszélnek, a fiatal Este-prímáséről modenai számadáskönyvei, Bakóczéről pedig bazilikabeli remek kápolnája tanúskodik. A jövő ásatásoktól a nagy reneszánsz primások építkezéseinek teljes feltárását várhatjuk. Vitéz János az egykori királyi palotának III. Bélától származó részeit és a kápolna homlokzatát reneszánsz stílu új falfestéssel díszítette. A kápolna homlokzatán fennmaradt ennek a díszítésnek egy ornamentális jellegű töredéke. A legszebb, s valóban

nagyjelentőségű reneszánsz ráfestés azonban a III. Bélától emelt palota egyik termében került elő. A hatalmas falkép egy egész falat foglal el. Elegáns és díszes reneszánsz festett *építészeti* keretben a négy kardinális erényt ábrázolja, kétharmad életnagyságú allegorikus alakok képében. A reneszánsz friss virágillata árad ezekről a kecses, bájos alakokról. Első tekintetre elárulják a firenzei quattrocento egyik legfinomabb mesterének, Filippino Lippinek stílusát. További beható vizsgálatot kíván annak megállapítása, hogy magától Filippinótól, vagy valamelyik tanítványától származnak-e, bár az első benyomás és a forrási adatok az első feltevést támogatják. Tudjuk, hogy Filippino Lippi dolgozott Mátyás király számára, s már régebben kimutattuk, hogy ő készítette az okmányok szerint eredetileg Budáról származó, s a Nemzeti Múzeumban őrzött egyik miseruhának remek figurális díszítésű rajzát. Ezeknek a falképeknek jelentőségét emeli, hogy az első olasz reneszánsz festmények, amelyek Mátyás korából Magyarországon előkerültek.

A királyi kápolna belsejének nagyszabású falképei is később, az építkezés után száz évvel, a XIV. század második felében, alighanem Kanizsai János érsek idejében készültek, éppúgy, mint az ornamentális díszítés egy része, bár több helyen fennmaradt az építéssel egyidejű, eredeti polychrom díszítés is.

Az ép állapotban előkerült falakon kívül kiástunk több száz remekül faragott építészeti töredéket, oszlopfőket, bordázatokot, záróköveket, párkányokat, a kápolna oromrőzsájának csipkefinomságú, faragott és színezett ornamentikával borított bélietek és küllőit, stb., amelyekből az építmények jelentékeny részét teljes hitelességgel lehet majd rekonstruálni.

A királyi palotát a XVI. század legvégén a török ostromok idején temették be, miután boltozatát összelőtték és a pompás emléket védelmi művül használták fel, szentélyét pedig bástyává alakították át. A királyi palotát valószínűen csak a XVII. században földelték el. Az esztergomi leletek azért is rendkívül fontosak, mert románkori emlékeink közül egy sem maradt fenn ilyen jó állapotban, s még a legnevezetesebbeket is helytelen és túlbuzgó restaurálásokkal kiforgatták eredeti mivoltukból.

Az Árpádok esztergomi palotája és kápolnája fényes bizonyítéka középkori nemzeti királyságunk magas kulturális színvonalának, s egyik legkiválóbb árpádházi uralkodónk, III. Béla európai távlatú műveltségi és művészeti orientációjának.

Nyugodt lelkiismerettel tesszük le az ásót az első tavaszi nap-sugárig. A jövő tavasszal újult reménnyel fogunk a munkához, s azt tervezzük, hogy Szent István halálának 900 éves évfordulójára, 1938-ra teljesen feltárva és helyreállítva adjuk át a magyar nemzetnek az Árpádok királyi palotáját és várkápolnáját, hogy azok a magyar Sión hegyén a Duna itteni és túlsó partján lakó magyarokat a magyar múlt nagyságára és a magyar jövőre emlékeztessék.